

М. М. МІЩЕНКО, ст. викладач, НТУ «ХПІ», Харків

ФІЛОСОФСЬКІ ОСНОВИ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ (ДО ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРИЗАЦІЇ / ГУМАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ)

В статті пропонується аналіз нової міждисциплінарної області досліджень «філософія освіти». Надається огляд найбільш вагомих для освіти філософських дисциплін (етика, аксіологія, герменевтика, теорія комунікацій) та окремих філософських концептів (гуманізм, діалогічність, «Я та Інший», розуміння, «турбота про себе» та ін.).

В статье предлагается анализ новой междисциплинарной области исследования «философия образования». Дается обзор наиболее значимых для образования философских дисциплин (этика, аксиология, герменевтика, теория коммуникаций) и некоторых философских концептов (гуманизм, диалогичность, «Я и Другой», понимание, «забота о себе» и др.).

In the paper the analysis of the new interdisciplinary research field of «Philosophy of Education» is considered. The review of the important for education philosophical discipline (ethics, aesthetics, hermeneutics, the communications theory) and some philosophical concept (humanism, dialogic, «I and Other», comprehension, «care for myself») is given.

Якщо ми готові побачити освіту як процес формування відносин емоціональних та розумних – і до природи, і до іншої людини, – усю філософію можна вважати загальною теорією освіти...

Джон Дьюї

Наразі для більшості країн світу стало зрозумілим, що лише та країна, яка забезпечить розвиток освіти та зробить освітній напрямок одним з найприоритетніших в державній політиці – може претендувати на ключові ролі в світовому співтоваристві. Країни Європи декілька років тому підписали Болонську конвенцію, котра передбачає зближення їх освітніх систем. Україна сьогодні є на шляху до європейського освітнього простору. Реформування освіти, створення новітніх, модерних освітніх програм – це умова для України стати на один рівень з Західними країнами, бути для них рівноправним співучасником творення світової історії та розбудови майбутнього людської цивілізації. Та завдання не лише в забезпеченні освітнього процесу, а й в його внутрішній наповненості. Сучасні дослідники культурних та соціальних процесів роблять акцент на кризі освіти в світовому масштабі, який в свою чергу пов'язаний із загальною кризою культури. Мова йде про такі важливі світові тенденції як «переоцінка цінностей» (поняття Ф. Ніцше), що дісталися у спадок людству після світових воєн ХХ століття, геноциду націй, голокосту;

глобальних проблем: тероризму, відсталості країн третього світу, змін екологічного стану планети. **Актуальність** дослідження тенденцій сучасної освіти зумовлена новими питаннями, що постають перед освітою у зв'язку з кризовими явищами в світі, а саме: як повинна розвиватися освіта в майбутньому, в чому мають полягати її стратегічні пріоритети та цінності, на яких основах має будуватися сучасна освіта? Освіта несе долю відповідальності за негативні тенденції в моральній та духовній сфері людства. Першопричина цього криється в самій людині, яка втратила можливість активно протистояти злу у всіх його проявах, яка втратила віру в духовні цінності, сенс життя, яке залишилося без орієнтирів та без відповідей на найважливіші світоглядні питання, які вже не спроможна дати наука та релігія. Перед людством взагалі та окремими індивідами постають нові завдання, пов'язані з новим типом цивілізації, стрімким прогресом, глобалізаційними тенденціями. «Будучи вченням про мудрість і мудре життя, філософія містить у собі й вчення про процедури і способи успадкування, збереження та примноження мудрості з покоління в покоління, від суспільства до суспільства. Одночасно успадкування, збереження та примноження мудрості становить зміст освіти як соціокультурної основи суспільства. Вона, власне, й репрезентує світ людини» [6, с. 24].

Міждисциплінарна область *«філософії освіти»* – це відповідь на поклик сучасності, що за допомогою загальних філософських категорій, філософських методологій дослідження, використання розробок прикладних філософських дисциплін має допомогти становленню державної освіти на високому рівні, гідному для України. Криза попередньої, радянської системи освіти, проблема перехідного стану українського суспільства, включення України до Болонського процесу та реформування освіти – це ключові проблеми освітнього процесу в Україні. Розгляду проблемних рис української освіти, з філософським підходом до їх пояснення та вирішення, в Україні з часу її незалежності займаються такі автори, як В. Андрущенко, О. Базалук, М. Бойченко, С. Клепко, М. Конох, В. Кремінь, В. Лутай, О. Шевченко, А. Ярошенко та ін. З 2005 року в Україні виходить науковий часопис «Філософія освіти». Разом з тим, «філософія освіти» як особливий спільний напрям досліджень філософії та педагогіки, на сьогодні ще активно розробляється. Швидкі зміни в оточуючому світі, суспільних відносинах, світоглядних засадах – спонукають до пошуку нових підходів до освітніх проблем. Тому **метою** даної статті є філософська рефлексія освітнього процесу України з філософським аналізом підвалин культури, суспільства, людської самосвідомості. Окремими **завданнями**, що постають, є звернення до аксіологічних засад суспільства, застосування до освітніх проблем доробок соціальної філософії (з акцентом на філософському аналізі комунікативних процесів та співвідношення «Я та Інший» як співвідношення особистісного

та суспільного), співставлення ренесансного гуманізму та сучасних процесів гуманітаризації та гуманізації освіти, а також визначення саморозвитку людини («плекання про себе» М.Фуко) як визначального фактору освіти.

Філософські дисципліни етика, естетика, герменевтика, аксіологія – мають надати освіті необхідну культурну та інтелектуальну базу розвитку. Окремим напрямом філософських досліджень є *соціальна філософія*, завданням якої є філософське осмислення соціальних процесів. Соціальна філософія формує теоретичний образ світу, беручи за основу людину як перш за все соціального актора, дії якого є соціальними та формують загальні суспільні процеси. *Освітній процес – це також процес суспільний*. Хоча освіта стосується кожного індивіда окремо, сукупність індивідів формує суспільство, і в залежності від розвитку кожного представника суспільства, можемо відносити те чи інше суспільство до більш чи менш розвинутих. *Філософія освіти дає особливий спосіб осмислення проблем освіти як сфери не лише педагогіки, а й взагалі системи соціального, акцентуючи увагу на комунікативні процеси*. В основі освітніх процесів – комунікація, і її характер не лише визначає оптимальність освітнього процесу, а й формує кожну окрему особистість. Вивчення комунікативних процесів в сфері освіти передбачає вивчення особливостей ситуації надання та отримання знання. На сьогодні теорія комунікації оформлюється в окрему дисципліну і вивчає різноманітність та складність комунікативної діяльності, навіть саме суспільство інтерпретується і пояснюється через процеси комунікативні.

Перші кроки людини в світі як особистості та творчо здібної істоти супроводжуються усвідомленням свободи своїх дій та їх наслідків. Філософія діалогу (дослідження М. Бубера, М. Левінаса) вводить поняття «Я» та «Іншого». «Інший» – це інша людина, яка є поруч, яка існує в цьому ж світі, має, як і «Я» почуття гідності, може сумувати й радіти, а також може страждати від моїх вчинків та необережних дій. Хоча «Я» має свободу, вона має обмежуватися. Межа, обмеженість «Я» – це «Інший». Усвідомлення цього, корегування дій з урахуванням думки багатьох «Інших» *робить можливим співіснування людей*. Основа взаємовідносин «Я» і «Інший» – це *етичні норми*. Людські відносини мають необхідно регулюватися моральними принципами.

Протягом багатьох століть люди мріяли про щасливе життя, наповнене духовним сенсом та оснований на ідеалах добра, справедливості, гідності, порядності. Особливо гостро проблема місця й ролі моральних цінностей в суспільному житті постала в ХХ столітті. Сьогоднішня криза культури пов'язана з втратою гуманістичних моральних цінностей. Освітній та виховний процес має бути наразі скерований на відродження в суспільстві ціннісних констант, які декларує *філософська аксіологія*. Ця філософська дисципліна досліджує цінності як

сенсиотворюючі для того чи іншого суспільства та для окремої людини. «Цінності... є тією категорією, без якої неможливо уявити побудову теорії як особистості, так і соціальних систем...» [1, с. 103]. Цінності мотивують людське життя та діяльність. Найважливіша характеристика ХХІ століття – *це розуміння кожної окремої людини як найбільшої цінності*. Погляди філософів, вчених, дослідників різних напрямлень – звертаються до індивідуальності кожного та *гуманізації будь-яких світових процесів*. Головною умовою існування майбутнього та можливості прогресу стає індивідуальний розвиток особистості, а освіта – тією сферою, що робить можливим співіснування людей в сучасній цивілізації на основі гуманного ставлення одне до одного та навколишнього середовища. Відомий філософ-екзистенціаліст Альбер Камю має надзвичайно прозорливий твір з цієї теми – «Сторонній». Камю пропонує читачу образ людини, що втратила почуття людяності та відчуття життя, вона існує не як суб'єкт, а як об'єкт – без почуттів, без кохання, радості, смутку. Ця людина не відчуває навіть розгубленості від свого становлення, бо вона є сторонньою – і для суспільства, і для самої себе. Виклики сучасності стимулюють пошук відповіді на питання – в якості якої людини виступає кожен індивід сьогодні, в якості вільної, етично та гуманітарно розвинутої особистості, чи в якості головного героя А. Камю? І до якого майбутнього можуть привести сучасні негативні тенденції в суспільстві і втрата ціннісних орієнтирів?

Філософія як «любов до мудрості» має прямий зв'язок з педагогікою, яку можемо позначити як науку про те, як любити, як тягнутися до знань, як бути людиною та в будь якій ситуації не втрачати своєї людяності. Давньогрецька культура та філософія, колиска всієї західної культури, давали цьому таке визначення як «*пайдейя*». Філософія з самого початку свого виникнення прагнула не тільки осмислити всесвіт та виявити місце людини в ньому, не лише охопити оком зовнішній вимір людського існування, а й відкрити до споглядання внутрішній світ особистості – світ, який не просто не менш цікавий, ніж зовнішній, а можливо ще більш різноманітний та загадковий, повний таємниць для самої ж людини. На важливості виховного процесу та надання освіти наголошували видатні філософи минулого. Особливу роль відіграла доба Відродження та доба Просвітництва (і французького, і німецького, і англійського). Відродження – грандіозна праця людської самосвідомості в літературі, філософії, мистецтві, науці. Ідейна течія в Відродженні – *гуманізм*. Гуманістична мрія про людину пов'язувалася з достойною освітою. Завдяки добі Відродження людство дійшло висновку про надзвичайну важливість кожної людини. Петрарка, Бокаччо, Салютатті – були творцями програми будівництва нової культури, поверненої до людини. В центрі своєї системи гуманісти епохи Відродження поставили гуманітарне знання, яке об'єднувалося назвою «*Studia Gumanitatis*» та включало

граматику, риторику, філологію, етику, історію та інші гуманітарні дисципліни. Вони мали сформувати нову людину, яка б мала найважливішу якість – *Gumanitas* (здібність до благодіяння, здатність керувати собою та ін.).

Питання гуманізації освіти викликане проблемами в суспільстві та культурі (криза культури). Повернення до тенденцій розвитку суспільства, коли в центрі – людина, особистість, яка є вищою цінністю – мета сучасності. Саме гуманітарні науки історія, філософія, культурологія, філологія – говорять про людину як духовну істоту, акцентують увагу на етиці спілкування, внутрішньому розвитку та самовдосконаленні. «Освіченість як свідоцтво громадянсько-правової та моральної зрілості пропонує внутрішню суверенність особистості в поєднанні з індивідуальною відповідальністю. Однак, оскільки розумність і свобода дані нам лише в якості посилок людської природи, завдання виховання міститься в тому, щоб розвинути їх здібності культурної істоти, навчити індивіда користуватися чи відповідати своєму призначенню. Тому гуманістичне покликання освіти міститься в послідовно проведеному з демократичних позицій принципі формування кожної особистості як індивідуальної форми загальності» [5].

Видатний представник німецької класичної філософії та один з найяскравіших філософів світу І. Кант в роботі «Що таке Просвітництво?» називає стан несаможитності, підкореності думці інших звичайним станом речей – але до певного часу. *Просвіта* – це становлення людини як самостійної особистості, яка керується власним розумом та приймає власні рішення. Велике нещастя для людини не знайти в собі сміливості бути самостійним та залишитися назавжди в стані дитинства, що фактично означає відсутність розвитку. Здатність керувати собою та здатність до саморозвитку є основою філософії Мішеля Фуко. Мова йде про концепт «*турботи про себе*» або «техніки себе», в основі якого є той специфічний досвід по відношенню до самого себе, який формує знання про свою сутність, а також жорсткі правила контролю себе на тяжкому шляху до досконалості. «Турбота про себе» – це пізнання самого себе, пізнання власної душі. Даний концепт формує інший, більш ширший – «культура себе», що поєднує суспільне та індивідуальне, внутрішній розвиток та зовнішню поведінку. «Турбота про себе» має будуватися на роздумах, аналізі власної діяльності. Самоаналіз – важливий елемент цієї практики, який є роздумом про власні дії та думки, соромом за аморальні, нечисті думки та пошуком орієнтирів в майбутніх діях. Не втратити себе в оточуючому світі з його над швидким темпом – це актуальна настанова для сучасного суспільства, коли за гонитвою за фінансовим статком чи розвагами втрачається головна мета життя. «Спрага себе» – це майже втрачена спрямованість людини шукати себе та співвідноситися з самим же собою. Таким чином, духовність є пошуком, практичною діяльністю.

Один школяр з відомого кінофільму на запитання що є щастя в своєму творі написав: «Щастя – це коли тебе розуміють». *Проблема розуміння* розглядається в філософії в рамках *філософської герменевтики*. До розуміння спонукають ситуації нерозуміння, коли унеможлиблюється діалог та комунікація. Розуміння, взаєморозуміння – основа освітніх процесів, де центральною категорією виступає *смысл*. Смысл охоплює інтереси всіх учасників діалогу, скеровує педагогічний процес на його пошук, відновлення, встановлення. В залежності від встановлення порозуміння та віднайдення смислу успішним чи неуспішним є освітній процес.

Отже, наскільки різностороння людина, наскільки багата від природи духовними якостями або їх задатками, – настільки різноманітними є дисципліни, вивчаючі та синтезуючі знання про неї. *Філософське обґрунтування сучасної освіти допоможе досягнути того рівня освіти та виховання, яке буде запорукою існування людства в майбутньому та дасть змогу подолати кризову ситуацію сучасності і в освіті, і в культурі*. Кожна філософська дисципліна – чи то етика, чи аксіологія, чи герменевтика – можуть сприяти реформуванню освіти. Знання, яке має філософія, є результатом історії людства багатьох століть, починаючи з Давніх Греції та Риму. Знання це і позитивне, і негативне, а досвід його допоможе зробити вчасний аналіз та зміни в сучасній освіті.

Список літератури: 1. Бойченко М. Цінності як категорія філософської освіти (соціально-філософський та філософсько-антропологічний ракурси) / М. Бойченко // Філософія освіти. – № 1-2 (8). – 2009. – С. 99-107. 2. Закон України «Про вищу освіту» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.osvita.org.ua/pravo/law_05/. 3. Клепко С. Ф. Філософія освіти в Європейському контексті. / С. Ф. Клепко – Полтава: ПОІППО, 2006. – 338 с. 4. Образ человека в зеркале гуманизма: Мыслители и педагоги эпохи Возрождения о формировании личности (XIV - XVII вв.): Учеб. пособие по пед. антропологии / Авт.-сост.: Н. В. Ревякина, О. Ф. Кудрявцев. – Москва: Изд-во УРАО, 1999. – 396 с. – (Библиотека антропологии). 5. Плеханов Е. А. Приоритеты и ценности современного образования [Электронный ресурс] / Е. А. Плеханов – Режим доступа: <http://gicolor.org/rus/6/pi/19/>. 6. Шевченко В. Філософія освіти: проблеми самовизначення / В. Шевченко // Філософія освіти. – № 1. – 2005. – С. 18-28. 7. Ярошенко А. О. Ціннісний дискурс освіти: Монографія / А. О. Ярошенко – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2004. – 156 с.